

УДК 811.161.3

Я.Р. Самуйлік

**ПАНЯМОНСКА-ЦЭНТРАЛЬНАЦЕЛЯХАНСКІ ПУЧОК
ІЗАГЛОС (ПА МАТЭРЫЯЛАХ “АТЛАСА НАРОДНЫХ
ГАВОРАК ВЫГАНАЎСКАГА ПАЛЕССЯ”)**

У артыкуле на матэрыяле “Атласа народных гаворак Выганаўскага Палесся” разглядаецца адзін з пучкоў ізаглас гродзенска-баранавіцкай групы, які пашыраецца на асноўную частку гаворак рэгіёна.

Сярод пучкоў ізаглас, якія ў розных напрамках перацінаюць дыялектны арэал Выганаўскага Палесся, выдзяляецца гродзенска-баранавіцкая, ці панямонская група, або серыя, такіх пучкоў. Гэтыя пучкі акрэсліваюць асаблівасці, пашыраныя ў гаворках Панямоння і ў частцы гаворак Выганаўскага Палесся, але яны пераважна адсутнічаюць у асноўнай частцы заходнепалескіх гаворак. Умоўна мы іх называем гродзенска-баранавіцкімі пучкамі ізаглас.

Гродзенска-баранавіцкім пучкам ізаглас у арэале гаворак Выганаўскага Палесся мы прысвяцілі наступныя працы: “Панямонскія (гродзенска-баранавіцкія) пучкі ізаглас у “Атласе народных гаворак Выганаўскага Палесся” (Поліські зворини. Збірник пам’яті професора Миколи Васильовича Никончука (1937–2001). – Житомир, 2007. – С. 152–176; “Гродзенска-баранавіцкія (панямонскія) пучкі ізаглас у “Атласе народных гаворак Выганаўскага Палесся” (Беларуская лінгвістыка у друку)).

Выганаўскае Палессе – рэгіён на сумежжы Берасцейска-Пінскага Палесся і Панямоння, які займае ў асноўным паўднёвую частку Івацэвіцкага раёна. На большай частцы яго тэрыторыі пашыраны паўночнабрэсцкія гаворкі, пераважна іх цэнтральнацеляханская падгрупа. На поўдзень ад названых гаворак бытуюць паўднёвацеляханскія гаворкі, на крайнім поўдні рэгіёна – валішчанска-аброўскія, паўночна- і сярэднезагародскія [1, с. 152–154; 2, с. 115–125; 3, с. 152–176; 4, с. 39; 5, с. 201–214].

Намі складзены дыялектны мікраатлас Выганаўскага Палесся, які адносіцца да рэгіянальных атласаў. Усяго ў ім 154 карты, з іх 12 уступных (№ I–XII) і 142 лінгвістычныя. Лінгвістычныя карты прысвечаны фанетыцы (56 карт, з іх 24 – вакалізму і 32 – кансанантызму), марфалогіі (33 карты), лексіцы (52 карты) і семантыцы (1 карта). Уступныя і лінгвістычныя карты разам з дадатковымі матэрыяламі падрыхтаваны да друку пад назвай “Атлас народных гаворак Выганаўскага Палесся”.

На тэрыторыі Выганаўскага Палесся праходзяць ізагласы рознага ўзроўневага характару: фанетычныя (ізафоны), марфалагічныя (ізаморфы), лексічныя (ізалексы) [1, с. 152–154; 2, с. 115–125; 3, с. 152–176; 6; 7; 8; 9, с. 180–196]. Пры вызначэнні фанетычных ізаглас у нашым атласе выкарыстаны карты з рэгулярнымі фанетычнымі зменамі; пры вызначэнні марфалагічных ізаглас выкарыстаны марфалагічныя карты без уліку рэгулярных фанетычных змен; пры вызначэнні лексічных ізаглас выкарыстаны рознакаранёвыя лексемы, якія ўтвараюць пэўныя арэалы, аднакаранёвыя лексемы са значнымі марфалагічнымі асаблівасцямі, аднакаранёвыя марфемы з нерэгулярнымі (спарадычнымі) фанетычнымі зменамі.

Прапануемая праца прысвечана інтэрпрэтацыі аднаго з пучкоў ізаглас гродзенска-баранавіцкай серыі – панямонска-цэнтральнацеляханскага (жытлінска-гошчаўска-валішчанска-крайска-раздзялавіцкага). Яго асноўная асаблівасць наступная: пучок ахоплівае пераважную большасць гаворак Выганаўскага Палесся.

Для аналізу ўзяты толькі тыя моўныя асаблівасці, што распаўсюджаны на тэрыторыі асноўнай сеткі атласа. Перад працяжнікам прыводзяцца моўныя рысы, характэрныя гродзенска-баранавіцкім (панямонскім) гаворкам, і іх пашырэнне на асноўнай частцы гаворак рэгіёна, пасля працяжніка – рысы, уласцівыя іншым гаворкам (загародскім, валішчанска-аброўскім і інш.).

Панямонска-цэнтральнацеляханскі (жытлінска-гошчаўска-валішчанска-крайска-раздзялавіцкі) пучок выдзяляе паўночны захад, поўнач, захад, паўднёвы захад, цэнтральную частку, часткова поўдзень, паўднёвы ўсход, усход і паўночны ўсход даследуемага рэгіёна. Праходзіць з паўночнага захаду ад в. Жытлін, часам адхіляецца на поўнач і ў цэнтр да г.п. Целяханы, далей на паўднёвы захад да в. Гошча і поўдзень да в. Валішча, на ўсход да в. Краі і паўночны ўсход на мяжу паміж Івацэвіцкім і Ганцавіцкім раёнамі і да в. Раздзялавічы Ганцавіцкага раёна.

Пучок складаецца з 15 фанетычных, 8 марфалагічных і 5 лексічных ізаглас.

Фанетычныя ізагласы:

- 1) *лѣс, сѣно, лѣс, сѣно /ліес, сієно/ – ліс, сіно, л'і'с, с'і'но* (карта № 4);
- 2) *хлеу, хлѣў – хлеу, хліу, хл'і'у* (карта № 12);
- 3) *волы /валы/, рыба, сын – волы', ры'ба, сы'н /вол'і', рі'ба, сі'н/* (карта № 17);
- 4) *пóле, д́іпа – пóлэ, д́іпа, пóл'э, д́і'па* (карта № 25);
- 5) *робіці, робіті, робіць /рабіць, робіці', робіты/, м́іска – робыты, мыска, роб'іт'и, м'іска* (карта № 27);
- 6) *зіма́, ходзіці, ходіті /ходзіць, хадзіць, ходз'іці'/ – зыма́, ходыты, з'има́, ход'іт'и* (карта № 28);
- 7) *вѣз, кѣнь, вѣз, кѣнь, вѣз, конь /вуоз, куонь/ – вѣз, кѣнь* і інш. (карта № 30);
- 8) *дóвгі /доўгі/, корóткі /карóткі/, ціхі /тіхі, ц'іхі, тыхі/ – дóвгы, корóткы, тыхы, дóвг'и, корóтк'и, т'іх'и* (карта № 31);
- 9) *хадз'іці', ходз'іці', ц'іхо, ходз'іці', ходз'іці', ц'іхо /ходз'іці', ц'іхо/, ход'іт'и, т'іхо – ход'іт'и, т'іхо, ходыты, тыхо* (дадатак, карта № 33);
- 10) *град, грэх, порáдок /парáдак/, порэ́зав /порэ́заў, парэ́заў/, рэ́чка, корэ́вка, корóвка /корóвка, корóўка, кору́оўка, коры́вка/ – грех, гріх, поря́док, порэ́зав, порі́зав, рэ́чка, рі́чка; гр'ад, гр'эх, пор'áдок, пор'э́зав, р'э́чка, кор'э́вка* (карта № 36);
- 11) *жар, жы́то, на мэ́жэ /на ме́жэ, на мя́жы, на ме́жы/, ша́пка – жар, на ме́жэ, ша́пка /ж'іто, на мы'ж'і/* (карта № 37);
- 12) *молодзі́ца, молоді́ца, молод'і́ца /маладзі́ца, молодз'і́ца/, хло́пцы, ца́цка, цэ́вка, цэ́ўка – ці́вка, ці́ўка /хлоп'іц'и/* (карта № 38);
- 13) *пра́ўда, до́вгі /до́вг'и/, купі́ў /куп'іў/, пра́ўда, до́ўгі, купі́ў – пра́ўда, до́ўгы, до́ўг'и, купы́ў, куп'іў* (карта № 41);
- 14) *ону́ча, ану́ча /ну́ча/ – гану́ча, гону́ча* (карта № 49);
- 15) *брусні́цы – брусны́цы, брусн'і́ц'и* (карта № 96).

Марфалагічныя ізагласы:

- 1) *на дворэ́, на двор'э́ /на дварэ́, на дворé, на дворэ́'/, на коні́цэ /на кані́цэ/ – на двор'і́, на коні́ці, на коні́ц'и* (карта № 55);
- 2) *на мэ́жэ, на ме́жэ, на ма́жэ – на мя́жы, на на мэ́жы, на мэ́ж'і́* (карта № 56);
- 3) *у (в) лѣсі́, у (в) нóсі́, у (в) пóлі́, у (в) хáці́ /хáці'и/, у (в) хáті́, /у (в) лѣсе, у (в) нóсе, у (в) пóле, у (в) хáце/ – у (в) лі́сы, у (в) лѣс'и, у (в) л'і'с'и, у (в) нóсы, у (в) нóс'и, в (у) пóлы, у (в) пóл'и, у (в) хáты, у (в) хáт'и* (карта № 57);
- 4) *все, усé – всі́ /ус'і/, вс'и́* (карта № 70);
- 5) *ходзіці́, робі́ці, спáці́ /ходз'іці', робіці', спáці'и/, ході́ті, робі́ті, спáті́, ходзі́ць /хадзі́ць/, робі́ць /рабі́ць/, спа́ць – ход'іт'и, роб'іт'и, спáт'и, ходы́ты, робы́ты /робы́ты/, спáты́* (дадатак, карта № 73);

6) *пэку́т, пэку́ць /неку́т, неку́ць, пэку́ть/, стрыгу́т /стр'игу́т/, стрыгу́ць /стрыгу́ты/ – пэчу́ть, стр'ижу́ть, стрыжу́ть* і інш. (дадатак, карта № 83);

7) *чабо́р, чобо́р /ча'бо́р, чэбо́р, чо́бор/, чобу́р, чэбу́р /чабу́р, ча'бу́р, чы'бу́р/, чыбу́р /чобэ́р, чобы́р/ – чабарэ́ц, чобор'эц, чы'бэрэц /чы'бырэц/, чэборэ́ц /чабрэ́ц/* (карта № 97);

8) *клю́чка – ключ* (карта № 118).

Лексічныя ізагласы:

1) *лі́вэнь, лі́вень /л'івень, лы́вэнь/, пролі́вны дошч /прол'івн'и дошч/, облэйны дошч, пролэйны дошч /влэйкі дошч, лі́вны дошч, поло́й (спусціўса да лі́ецца) – проло́й, проло́й* і інш. (карта № 88);

2) *цёмно, цёмно, тэмно /тёмно, ц'ёмно/ – по́ночы, по́вноч'и* і інш. (карта № 89);

3) *красно́голо́вік /краснагало́вік/, красно́голо́вэц /красно́голо́вец, красні́к/ – красню́к* (дадатак, карта № 92);

4) *гнэздо́, гнэздо́ /гнэздо́, гны'здо́/ – кубло́* (карта № 99);

5) *комнякі́, ком'які́ /камякі́, кум'які́/, картопля́ная ка́ша, картопля́на ка́ша /ка́ша/ – товканы́ца, товканы́ца* і інш. (карта № 125).

Адной з асноўных у панямонска-цэнтральнацеляханскім пучку з'яўляецца фанетычная ізагласа, якая супрацьпастаўляе амаль усе гаворкі Выганаўскага Палесся (паўночны захад, поўнач, захад, паўднёвы захад, цэнтральную частку, поўдзень (не ўсе гаворкі), паўднёвы ўсход, усход і паўночны ўсход) гаворкам крайняга поўдня ўжываннем галосных [e], [é], [ie] на месцы гістарычнага *h (*л'эс, с'эно, л'ес, с'эно /л'эс, с'эно/*). І толькі на крайнім поўдні рэгіёна ў гаворцы в. Сакалоўка (н.п. 24) у акрэсленай пазіцыі вымаўляецца галосны [i] (*л'іс, с'іно*), а ў гаворцы в. Трасцянка (н.п. 26) – гук [i^е] (*л'і'с, с'і'эно*) (карта № 4).

Да гэтага ж пучка адносяцца ізагласы, якія раздзяляюць рэфлексы зычнага *в пасля галосных, які паходзіць з *в, *л (*в < *в, *л), у словах *хлеў, праўда, доўгі, купіў*. На пераважнай большасці даследуемай тэрыторыі зычны *в даў губна-губны [w] (*хл'ew, пра́вда, до́вг'і /до́вг'и/, куп'íw /куп'íw/*). На паўночным захадзе (в. Гічыцы, н.п. 1), поўначы (в. Выганащчы, н.п. 8; часам паўгалосны [y] ужываецца спарадычна), паўночным усходзе (в. Раздзялавічы, н.п. 9), поўдні (в. Валішча, н.п. 25), у цэнтры (г.п. Целяханы, н.п. 14; часам паралельна або спарадычна з губна-губным [w]) вывучаемых гаворак у дадзенай пазіцыі вымаўляецца паўгалосны гук [y] (*хл'еу́, пра́ўда, до́вг'и́, куп'іу́*). Аднак на крайнім поўдні рэгіёна ў носьбітаў гаворак вв. Сакалоўка, Трасцянка (н.п. 24, 26) зафіксаваны губна-зубны [v] (*хл'ív, хлы'v; пра́вда, до́вг'и, до́вгы, куп'ív, купы́v*) (дадатак, кк. № 12, 41).

Трохі іншую канфігурацыю мае ізагласа, якая паказвае вымаўленне ў большасці гаворак (паўночны захад, поўнач, захад, паўднёвы захад, часткова цэнтральная частка, поўдзень, усход, а таксама паўночны ўсход) рэгіёна націскага гістарычнага *ы ў словах *во́лы, ры́ба, сы́н*. У супрацьпастаўленых гаворках цэнтральнай часткі (вв. Соміна, Горталь, н.п. 16, 18), усходу (в. Гутка, н.п. 19) і поўдня (вв. Сакалоўка, Валішча, н.п. 24, 25) вывучаемай тэрыторыі ў акрэсленай пазіцыі адзначаны галосны [y:] (*во́лы', ры́'ба, сы́'н*). Тут жа на крайнім поўдні, а таксама на паўднёвым усходзе даследуемых гаворак адпаведна ў мове жыхароў в. Трасцянка (н.п. 26) і в. Рэчкі (н.п. 23) ужываецца гук [i] з прыгукам [y] – [i^y]: *вол'í', р'í'ба, с'í'н* (карта № 17). Галосны [y:] характэрны для большасці заходнепалескіх (загародскіх) гаворак; ён блізкі да [u] ва ўкраінскай літаратурнай мове і некалькі адрозніваецца ад [y] ў беларускай і рускай літаратурных мовах, хоць да апошняга ён адносна блізкі. Гэта галосны пярэдняга (пярэдне-сярэдняга) рада верхняга пад'ёму, аднак некалькі паніжаны ў напрамку да сярэдняга пад'ёму [4, с. 53].

Наступная ізагласа размяжоўвае цвёрдасць-мяккасць зычнага [л] перад этымалагічнымі *е, *і ў словах *поле, ліна*. Пераважнай большасці гаворак рэгіёна ў дадзенай пазіцыі ўласцівы мяккі зычны [l]: *по́л'е, л'іна*. Аднак на крайнім поўдні даследуемай тэрыторыі ў гаворцы в. Сакалоўка (н.п. 24) ужываецца цвёрды [l] (*по́ле, лы́на*), у гаворцы в. Трасцянка (н.п. 26) – паўмяккі [l'] (*по́л'е, л'і́на*). На паўднёвым усходзе Выганаўскага Па-

лесся ў мове жыхароў в. Рэчкі (н.п. 23) адзначана рознае вымаўленне зычнага [л] перад гістарычнымі *е, *і: мяккі [л'] у слове *но́л'е* і паўмяккі [л] у лексеме *л'і́на* (карта № 25).

Яшчэ адна ізагласа названага пучка акрэслівае амаль усю вывучаемую тэрыторыю, на якой губныя перад гістарычным *і мяккія: *роб'і́ц'і, роб'і́т'і, роб'і́ц' /раб'і́ц', роб'і́ц'^мі, роб'і́ты/, м'і́ска* (н.п. 24). Аднак на крайнім поўдні рэгіёна носьбітам гаворкі в. Сакалоўка (н.п. 24) у акрэсленай пазіцыі характэрны цвёрдыя губныя (*робы́ты, мы́ска*). Тут жа, на крайнім поўдні (в. Трасцянка, н.п. 26), а таксама на паўднёвым усходзе (в. Рэчкі, н.п. 23) даследуемых гаворак зафіксаваны паўмяккія губныя (*роб'і́т'і, м'і́ска*) (карта № 27).

На папярэдняю ізагласу напластоўваецца ізагласа, якая супрацьпастаўляе пераважную большасць гаворак Выганаўскага Палесся гаворкам паўднёвага ўсходу і поўдня мяккім вымаўленнем прэдняязычных перад этымалагічным *і: *з'і́ма, ходз'і́ц'і, ход'і́т'і /ходз'і́ц', ходз'і́ц', ходз'^ді́ц'^мі/*. На крайнім поўдні даследуемай тэрыторыі ў мове жыхароў вв. Сакалоўка, Валішча (н.п. 24, 25) у дадзенай пазіцыі зафіксаваны цвёрдыя прэдняязычныя (*зыма́, ходы́ты*). Разам з гэтым адзначым, што ў мове жыхароў в. Валішча перад гістарычным *і спарадычна ўжываюцца і мяккія прэдняязычныя (*кос'і́ты*). Тут жа, на крайнім поўдні, а таксама на паўднёвым усходзе рэгіёна адпаведна ў гаворках в. Трасцянка (н.п. 26) і в. Рэчкі (н.п. 23) названыя гукі паўмяккія (*з'і́ма, ход'і́т'і*) (карта № 28).

Для большасці беларускіх народных гаворак характэрна мяккасць губных і прэдняязычных перад гістарычным *і. Цвёрдасць дадзеных зычных характэрна заходнепалескім (брэсцка-пінскім) гаворкам на поўдзень ад лініі “на поўнач ад Камянца – на поўдзень ад Пружан – Бярозы – Целяхан – на поўнач ад Лагішына і Пагоста-Загародскага – на паўднёвы захад ад Лунінца і Століна” [6, карты № 52, № 55].

Яшчэ адна асноўная ізагласа ў гэтым пучку паказвае цвёрдасць-мяккасць зычных перад гістарычным *о ў так званых новых закрытых складах пад націскам. Амаль ва ўсіх гаворках даследуемага рэгіёна ў акрэсленай пазіцыі ўсе зычныя цвёрдыя: *вёз, кёнь, вóз, ко́нь, воз, ко́нь /вуоз, куо́нь/* і інш. І толькі на поўначы (в. Выганашчы, н.п. 8), усходзе (в. Краі, н.п. 20), у цэнтральнай частцы (в. Соміна, н.п. 16) Выганаўскага Палесся перад этымалагічным *о ў так званых новых закрытых складах пад націскам адзначаны мяккія губныя і заднеязычныя (*в'ёз, к'ён'* і інш.) (карта № 30).

Ізагласа цвёрдасці-мяккасці заднеязычных у гістарычных спалучэннях *гы, *кы, *хы таксама далучаецца да панямонска-цэнтральнацеляханскага пучка. У пераважнай большасці гаворак рэгіёна заднеязычныя ў дадзенай пазіцыі мяккія: *до́вг'і /до́ўг'і/, коро́тк'і /каро́тк'і/, ц'і́х'і /т'і́х'і, ц'^мі́х'і, т'і́х'і/*. Аднак на крайнім поўдні даследуемай тэрыторыі ў мове жыхароў в. Сакалоўка (н.п. 24) заднеязычныя ў спрадвечных спалучэннях *гы, *кы, *хы цвёрдыя (*до́вгы, коро́ткы, т'і́хы*), у гаворцы в. Трасцянка (н.п. 26), а таксама на паўднёвым усходзе ў гаворцы в. Рэчкі (н.п. 23) названыя зычныя паўмяккія (*до́вг'і, ко́ро́тк'і, т'і́х'і*) (карта № 31).

Наступная ізагласа ў дадзеным пучку мае падобную канфігурацыю і размяжоўвае рэалізацыю зычных [д], [т] перад этымалагічным *і. Так, гаворкам крайняга паўночнага захаду (в. Гічыцы, н.п. 1) і паўночнага ўсходу (в. Раздзялавічы, н.п. 9) Выганаўскага Палесся ў адзначанай пазіцыі характэрны палатальныя зычныя [дз'], [ц']: *ходз'і́ц''', ходз'і́ц''', ц'і́хо*. У большасці ж вывучаемых гаворак, што пашыраны на паўночным захадзе, поўначы, захадзе, цэнтральнай частцы і ўсходзе рэгіёна, перад гістарычным *і ўжываюцца палаталізаваныя зычныя [дз], [ц] (*ходз'і́ц'і, /ходз'і́ц', ц'і́хо*). На поўначы даследуемай тэрыторыі носьбіты гаворкі в. Бабровічы (н.п. 7), акрамя палаталізаваных [дз], [ц], вымаўляюць мяккія зычныя [дз'], [ц'] з прыгукамі [д'], [т'] (*ходз'^ді́ц'^мі, ц'^мі́хо*), а таксама тут спарадычна ўжываюцца або палатальныя зычныя [дз'], [ц'] (*ходз'і́ц'і, ц'і́хо*), або этымалагічна мяккія [д'], [т'] (*ход'і́т'і, т'і́хо*). Жыхары в. Доўгая (н.п. 13) на захадзе і в. Горталь (н.п. 18) у цэнтральнай частцы вывучаемых гаворак, акрамя палаталізаваных [дз], [ц], спарадычна вымаўляюць мяккія [дз^д'], [ц'^м'] (*ходз'^ді́ц'^мі, ц'^мі́хо*). Да таго ж носьбіты гаворкі в. Горталь, а таксама в.

Гутка (н.п. 19), што размешчана на ўсходзе Выганаўскага Палесся, спарадычна ўжываюць гістарычна мяккія [d], [m] (*ход'ім'і, т'іхо*). Даследуемым гаворкам у цэнтры (г.п. Целяханы, н.п. 14), на захадзе (в. Турная, н.п. 17), паўднёвым захадзе (в. Гопча, н.п. 21) і поўдні (в. Азарычы, н.п. 22) рэгіёна перад этымалагічным *і ўласцівы гістарычна мяккія [d], [m] (*ход'ім'і, т'іхо*). Акрамя гэтага, носьбіты гаворкі в. Турная ў адзначанай пазіцыі спарадычна вымаўляюць мяккія [dʒ^o], [m^m] (*ходз^o'іц^m'і, ц^m'іхо*). У супрацьпастаўленых гаворках на паўднёвым усходзе (в. Рэчкі, н.п. 23) і поўдні (в. Трасцянка, н.п. 26) даследуемай тэрыторыі перад галосным [u] зафіксаваны паўмяккія зычныя [d], [m] (*ход'ім'і, т'іхо*), на крайнім поўдні (вв. Сакалоўка, Валішча, н.п. 24, 25) рэгіёна – цвёрдыя [d], [m]: *ходзіты, т'іхо* (карта № 33). Гук [u] верхняга пад'ёму сярэдняга рада (сярэдні паміж гукамі, што абазначаюцца літарамі і і ы; ён прыкметна больш пярэдні за галосны [ы] ў гаворках асноўнага масіву беларускай дыялектнай мовы, больш блізкі да яго варыянта [i] пасля мяккіх зычных (карта № 33) [5, с. 32, 151–152].

Іншую канфігурацыю мае ізагласа цвёрдасці-мяккасці зычнага [p], які ўжываецца перад галоснымі [a], [e], [o], [d], [yo], [ы], што паходзяць з гістарычных *а, *о, *h. Амаль усім даследуемым гаворкам рэгіёна ў акрэсленай пазіцыі ўласцівы цвёрды [p]: *град, грех, парадок /парадак/, порэзав /порэзаў, парэзаў/, рэчка, корэвка, корбька /коровка, корбўка, коруўка, корыўка*. Наяўнасць мяккага гука [p] перад этымалагічнымі *а, *h адзначана на захадзе даследуемай тэрыторыі ў гаворцы в. Малая Гаць (н.п. 11) (*пор'адок, гр'ех, пор'эзав, р'эчка*), перад гістарычным *h – на поўдні Выганаўскага Палесся ў гаворцы в. Сакалоўка (н.п. 24): *гр'іх, пор'ізав, р'ічка*. У цэнтральнай частцы (г.п. Целяханы, в. Соміна, н.п. 14, 16), на ўсходзе (вв. Гутка, Краі, н.п. 19, 20), паўднёвым усходзе (в. Рэчкі, н.п. 23) і поўдні (в. Трасцянка, н.п. 26) даследуемых гаворак перад этымалагічнымі *а, *h, *о зафіксаваны паўмяккі [p] (*гр'ад, гр'ех, пор'адок, пор'эзав, р'эчка, кор'эвка*), прычым жыхары вв. Соміна, Гутка, Краі дадзены зычны ў гэтых умовах вымаўляюць паслядоўна (карта № 36). Мяккі зычны [p] характэрны брэсцка-пінскім (заходнепалескім) і некаторым гаворкам паўднёвай Гомельшчыны, а таксама віцебска-магілёўскім гаворкам паўночна-ўсходняга дыялекту [5, с. 191; 6, карта № 42].

Пераважная большасць гаворак рэгіёна супрацьпастаўляецца іншым вывучаемым гаворкам ужываннем цвёрдых шыпячых [ж], [ш] перад галоснымі [a], [e], [ы], [u]: *жар, жьіто, на межэ /на м'ежэ, на м'ажы, на м'ежы/*. На поўначы рэгіёна ў гаворцы в. Вяды (н.п. 5) дадзеныя шыпячыя вымаўляюцца мякка перад [a], [e] і паўмякка перад [u] (*ж'ар, на меж'э, ш'атка, ж'іто*), а гаворцы в. Выганашчы (н.п. 8) уласціва наяўнасць мяккага спрадвечнага (этымалагічнага) шыпячага *ж перад гукамі [e]: *на м'еж'э*. Наяўнасць паўмяккага шыпячага [ж] перад галосным [u] характэрна таксама мове жыхароў в. Рэчкі (н.п. 23) на паўднёвым усходзе і в. Трасцянка (н.п. 26) на крайнім поўдні Выганаўскага Палесся адпаведна ў словах *ж'іто, на м'ж'і* (карта № 37). Адметнай рысай заходнепалескіх гаворак з'яўляецца тое, што ў большасці з іх маюць месца як цвёрдыя, так і парныя да іх мяккія шыпячыя зычныя, а таксама [p] і [u]. Мяккія шыпячыя ў назіцыі перад галосным [i], а таксама [a], [y] назіраюцца ў асобных гаворках Брэсцкага і Гомельскага Палесся. Вымаўленне мяккіх шыпячых у палескіх гаворках захавалася са старажытнасці: ва ўсходнеславянскай мове шыпячыя былі толькі мяккія. Пачынаючы з XIV–XVI стст. усе шыпячыя, а таксама [дж] незалежна ад пазіцыі зацвярдзелі ў асноўным масіве беларускай дыялектнай мовы [5, с. 152; 11, с. 87; 12, с. 44–45].

У склад панямонска-цэнтральнацеляханскага пучка ўваходзіць ізагласа, якая выдзяляе асноўную частку тэрыторыі даследуемых гаворак, на якой гістарычны *ц паслядоўна зацвярдзеў: *молодз'іца, молод'іца, молод'іца /маладз'іца, молодз^o'іца/, хлётцы, цаўка, цёвка, цёўка*. На крайнім поўдні рэгіёна носьбіты гаворкі в. Сакалоўка (н.п. 25) мяккі этымалагічны *ц вымаўляюць спарадычна (*ц'іўка*), а ў гаворцы в. Валішча (н.п. 25) ужыванне дадзенага зычнага пазіцыйна абмежавана (*ц'іўка*). Тут жа, на крайнім поўдні (в. Трасцянка, н.п. 26), а

таксама на паўднёвым усходзе (в. Рэчкі, н.п. 23) даследуемай тэрыторыі адзначана наяўнасць паўмяккага гістарычнага *ц (хлопц*и*) (карта № 38). Мяккі [ц], як і мяккія шыпячыя, уласцівы большасці заходнепалескіх (брэсцка-пінскіх) гаворак заходнезагародскай дыялектнай зоны. Мяккі [ц] сустракаецца таксама на поўдні Нараўлянскага раёна Гомельскай вобласці. У большасці ж заходнепалескіх гаворак усходнезагародскай дыялектнай зоны ўжыванне мяккага зычнага [ц] пазіцыйна абмежавана [5, с. 152; 6, карта № 48; 11, с. 87; 12, с. 44–45; 13, с. 218].

Наступная ізагласа размяжоўвае наяўнасць або адсутнасць прыстаўнога зычнага [з] у слове *ануча*. У пераважнай большасці гаворак рэгіёна пратэтычны [з] адсутнічае (*онуча, ануча/нуча*). І толькі на крайнім поўдні даследуемай тэрыторыі гаворкам вв. Валішча, Трасцянка (н.п. 25, 26) характэрны прыстаўны [з]: *гануча, гонуча* (карта № 49).

У склад разглядаемага пучка ўваходзіць таксама фанетычная ізагласа з раздзела “Лексіка”: *брусн’іцы – брусныцы, брусн’іц’и* (карта № 96).

Першая марфалагічная ізагласа паказвае, што амаль ва ўсіх даследуемых гаворках назоўнікі мужчынскага роду другога скланення з асновай на зацвярдзелы зычны ў месным склоне адзіночнага ліку маюць канчатак *-е*: *на дворé, на двор’é/на дварé, на двор’é, на концé/на канцé*. У носьбітаў гаворкі в. Валішча (н.п. 25), што размешчана на поўдні вывучаемай тэрыторыі, адзначаны канчаткі *-ê, -e* (*на дворé, на концé*). Аднак тут жа, на поўдні рэгіёна, у гаворцы в. Сакалоўка (н.п. 24) у акрэсленай пазіцыі паралельна ўжываюцца канчаткі *-и, -ы, -e* (*на двор’и, на концы́, на дворé, на концé*), у гаворцы в. Трасцянка (н.п. 26) – канчаткі *-и, -e* (*на двор’и, на конц’и, на двор’é, на концé*) (карта № 55).

Сюды ж прымыкае ізагласа, якая размяжоўвае канчаткі назоўнікаў жаночага роду першага скланення з асновай на шыпячы ў месным склоне адзіночнага ліку. У пераважнай большасці гаворак Выганаўскага Палесся ў гэтых умовах вымаўляецца канчатак *-е*: *на межé/на м’ежé, на мажé*. На поўдні рэгіёна ў мове жыхароў вв. Сакалоўка, Трасцянка (н.п. 24, 26) побач з канчаткам *-e* адзначаны канчаткі *-ы, -и* (*межé, на межы́, на меж’и*). Аднак на паўночным захадзе даследуемай тэрыторыі ў гаворцы в. Гічыцы (н.п. 1) паслядоўна выступае канчатак *-ы* (*на м’ажы́*) (карта № 56).

Наступная ізагласа акрэслівае амаль усю тэрыторыю рэгіёна, на якой назоўнікі жаночага, мужчынскага і ніякага роду першага і другога скланення з цвёрдай і мяккай асновай пашыраны з канчаткам *-і*: у (в) *хáц’и/хáц’и^м’и*, у (в) *хáт’и*, у (в) *л’эс’и*, у (в) *нóс’и*, у (в) *пóл’и*. На паўночным захадзе Выганаўскага Палесся ў носьбітаў гаворкі в. Жытлін (н.п. 2) у названай пазіцыі зафіксаваны канчатак *-е*: (в) *хáц’e*, у (в) *л’эс’e*, у (в) *нóс’e*, у (в) *пóл’e*. Аднак на паўднёвым усходзе вывучаемых гаворак у мове жыхароў в. Рэчкі (н.п. 23) дадзены назоўнікі маюць канчатак *-и (-і)*: у (в) *лэс’и*, у (в) *нóс’и*, у (в) *хáт’и*, у (в) *пóл’и*. На крайнім поўдні рэгіёна ў гаворцы в. Трасцянка (н.п. 26) паслядоўна выступае канчатак *-и* (*л’и^с’и*, у (в) *нóс’и*, у (в) *пóл’и*, у (в) *хáт’и*), у гаворцы в. Сакалоўка (н.п. 24) – канчатак *-ы*: у (в) *хáты*, у (в) *лісы*, у (в) *нóсы*, в (у) *пóлы*. На поўдні даследуемай тэрыторыі ў носьбітаў гаворкі в. Валішча (н.п. 25) адзначаны канчаткі *-і, -ы*: у (в) *л’эс’и*, у (в) *нóс’и*, у (в) *пóл’и*, у (в) *пóлы*, у (в) *хáты* (карта № 57) [6, карта № 18].

Падобную канфігурацыю мае ізагласа, якая раздзяляе канчаткі азначальнага займенніка ўсе ў назоўным склоне множнага ліку. У пераважнай большасці гаворак рэгіёна вымаўляецца канчатак *-е* (*ус’é, вc’e*). Аднак на паўднёвым усходзе (в. Рэчкі, н.п. 23) і крайнім поўдні (в. Трасцянка, н.п. 26) даследуемай тэрыторыі ўжываецца канчатак *-и* (*вc’и*). Да таго ж на крайнім поўдні Выганаўскага Палесся ў гаворцы в. Сакалоўка (н.п. 24) зафіксаваны канчатак *-і*: *вc’и, ус’и* (карта № 70) [6, карта № 141].

Такая ж ізагласа супрацьпастаўляе формы інфінітыва з асновай на галосны. У большасці вывучаемых гаворак, што пашыраны на паўночным захадзе (в. Козікі, н.п. 4), поўначы, захадзе (не ўсе гаворкі), цэнтральнай частцы (акрамя г.п. Целяханы) і ўсходзе рэгіёна, у акрэсленай пазіцыі вымаўляецца суфікс *-ц’и (-ц’и^м)* (*ходз’иц’и, роб’иц’и, снáц’и*

/ходз'іц^м'і, роб'іц^м'і, спіц^м'і). Яго фанематычны варыянт *-т'і* зафіксаваны ў цэнтры (г.п. Целяханы, н.п. 14), на захадзе (в. Турная, н.п. 17), паўднёвым захадзе (в. Гошча, н.п. 21) і поўдні (в. Азарычы, н.п. 23) даследуемай тэрыторыі (*ход'ім'і, роб'ім'і, спім'і*). На паўночным захадзе (вв. Гічыцы, Жыглінін, н.п. 1, 2) і паўночным усходзе (в. Раздзялавічы, н.п. 9) вывучаемых гаворак, як і ў літаратурнай мове, ужываецца суфікс *-ц'* (*ходз'іц' /ходз'іц' /, роб'іц' /роб'іц' /, спац'*). Тут жа, на паўночным захадзе рэгіёна, у гаворцы в. Вулька Аброўская (н.п. 3) адзначаны суфіксы *-ц'* і *ц'і* (*ходз'іц', роб'іц', спац'* і *ходз'іц'і, роб'іц'і, спіц'і*). У супрацьпастаўленых гаворках на паўднёвым усходзе (в. Рэчкі, н.п. 23) і поўдні (вв. Сакалоўка, Валішча, Трасцянка, н.п. 24 – 26) да-следуемай тэрыторыі пашыраны суфіксы *-т'і, -ты* (*ход'ім'і, роб'ім'і, спім'і; ходыты, роботы /роб'іты /, спіты*) (карта № 73). Суфікс *-ц'* зафіксаваны амаль на ўсёй тэрыторыі Беларусі, яго фанематычныя варыянты *-ц'і (-ц^м'і), -т'і, -т'і, -ты* ўласцівы пераважна паўночнабрэсцкім, загародскім і некаторым іншым гаворкам Берасцейска-Пінскага Палесся [6, карта № 173].

Асаблівасцю вывучаемай гаворкі з'яўляецца захаванне інфінітыва з заднеязычнымі [к], [з], якія ў форме трэцяй асобы множнага ліку цяперашняга часу чаргуюцца з шыпячымі (*п'ект'э, с'ект'і, стрыгт'і, п'ечут'і, с'ечут'і, стрыжут'і*).

Блізка ад папярэдняй праходзіць ізагласа, якая адрознівае асабовыя формы дзеясловаў з асновай на [к], [з] у інфінітыве. На асноўнай частцы даследуемай тэрыторыі падобныя дзеясловы ў форме трэцяй асобы множнага ліку цяперашняга часу маюць перад канчаткам заднеязычныя [к], [з] (*пекут, пекуць /п'екут, п'екуць, пекут' /, стрыгут, стрыгуць /стрыгут' /*). На паўночным захадзе (в. Гічыцы, н.п. 1), паўднёвым усходзе (н.п. 23), у цэнтральнай частцы (г.п. Целяханы, в. Горталь (н.п. 14, 18) рэгіёна ў гэтых умовах выступаюць заднеязычныя [к], [з] або шыпячыя [жс], [ч] (*п'екуць, пекут, стрыгуць, стр'ігут, стрыгут і стрыжуць, печут*). Аднак на поўдні Выганаўскага Палесся ў гаворках вв. Валішча, Трасцянка (н.п. 25, 26) у акрэсленай пазіцыі паслядоўна ўжываюцца шыпячыя [ч], [жс] (*печут', стрыжут', стр'іжут'* (дадатак, карта № 83)). Дзеяслоўныя формы тыпу *печут', стрыжут' стр'іжут'* пашыраны ў заходнепалескіх (загародскіх) і некаторых слуска-мазырскіх гаворках, тыпу *пекут, пекуць /п'екут, п'екуць, пекут' /, стрыгут, стрыгуць /стрыгут' /* – у пераважнай большасці беларускіх народных гаворак [6, карта № 158].

Дзве апошнія марфалагічныя ізагласы гэтага пучка з раздзела “Лексіка”: *чабор, чобор /ча'бор, чебор, чобор /, чобур, чебур /чабур, ча'бур, чы'бур /, чыбур /чобёр, чобыр / – чабарэц, чоборэц, чы'бьрэц /чы'бырэц /, чеборэц /чабрэц /* (карта № 97); *кл'учка – кл'уч* (карта № 118) [6, карта № 244; 8, т. 1, карта № 239].

Далучаюцца да разглядаемага пучка і лексічныя ізагласы, што размяжоўваюць назву ліўня: *л'івень, л'ів'ен' /л'ів'ен', лывен' /, прол'івны дошч /прол'івн'і дошч /, облейны дошч, пролейны дошч /вел'ік'і дошч, л'івны дошч, полóй (спусц'іўса да л'іўеца) / – пролóй, пролóй і інш.* (карта № 88); найменні СА значэннем ‘цёмна’: *ц'омно, ц'ёмно, тёмно /т'омно, ц^м'омно / – пóночы, пóвноч'і і інш.* (карта № 89); ‘падасінавік’: *красногólóв'ік /краснагалóв'ік /, красногólóвец /красногólóв'ец, красн'ік / – красн'ук* (дадатак, карта № 92); ‘гняздо (у птушак)’: *гн'ездó, гнездó /гн'аздó, гны'здó / – кублó* (карта № 99); ‘таўчоная бульба (страва)’: *комн'ак'і, ком'йак'і /кам'ак'і, кум'йак'і /, картопл'анай кáша, картопл'ана кáша /кáша / – товкан'іца, товканыца і інш.* (карта № 125) [8, т. 1, карты № 98, № 282; т. 2, карты № 24, № 25; т. 4, карта № 371; т. 5, карта № 244].

Такім чынам, гродзенска-баранавіцкія (панямонскія) пучкі ізаглас у “Атласе народных гаворак Выганаўскага Палесся” паказваюць, што значная колькасць ізаглас, якія акрэсліваюць моўныя асаблівасці панямонскіх гаворак, пашыраецца амаль на ўсе гаворкі рэгіёна, утвараючы асобныя пучкі.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Самуйлік, Я. Г. Гаворкі Выганаўскага Палесся ў міждыялектным асяроддзі / Я. Г. Самуйлік / Вісн. Житомир. пед. ун-ту. – 2004. – Вип. 14. – С. 152–154.
2. Самуйлік, Я. Р. Міждыялектныя сувязі гаворак Выганаўскага Палесся / Я. Р. Самуйлік / Діалектолагічны студіі. 6. Лінгвістычны атлас : від створення до інтэрпретацыі. – Львів, 2006. – С. 115–125.
3. Самуйлік, Я. Р. Панямонскія (гродзенска-баранавіцкія) пучкі ізаглас у “Атласе народных гаворак Выганаўскага Палесся” / Я. Р. Самуйлік // Поліські зворини : зб. пам’яті проф. Миколи Васильовича Никончука (1937–2001). – Житомир, 2007. – С. 152–176.
4. Клімчук, Ф. Д. Гаворкі Заходняга Палесся фанетычны нарыс / Ф. Д. Клімчук. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 128 с.
5. Крывіцкі, А. А. Дыялекталогія беларускай мовы / А. А. Крывіцкі. – Мінск : Вышэйшая школа, 2003. – 294 с.
6. Дыялекталогічны атлас беларускай мовы / склад.: Р. І. Аванесаў, Ю. Ф. Мацкевіч (рэдактары) [і інш.]. – Мінск : Выдавецтва АН БССР, 1963. – VIII + 338 карт.
7. Лінгвістычная геаграфія і групоўка беларускіх гаворак / склад.: Р. І. Аванесаў [і інш.]; пад рэд. Р. І. Аванесава, К. К. Атраховіча (Крапівы), Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 80 карт.
8. Лексічны атлас беларускіх народных гаворак : у 5 т. / склад.: М. В. Бірыла, Ю. Ф. Мацкевіч (рэдактары) [і інш.]; нав. рэд.: Ф. Д. Клімчук, Я. М. Рамановіч, І. Я. Яшкін, А. І. Чабярук, Т. М. Трухан, В. М. Курцова. – Мінск : 1993–1998. – 5 т.
9. Лексічныя ландшафты Беларусі : Жывёльны свет / нав. рэд. Ф. Д. Клімчук, І. Я. Яшкін. – Мінск : Навука і тэхніка, 1995. – 255 с.
10. Леванцэвіч, Л. В. Атлас гаворак Бярозаўскага раёна Брэсцкай вобласці. Фанетыка. Ч. II. / Л. В. Леванцэвіч. – Брэст : Брэсцкі дзяржаўны педінстытут, 1993. – 65 с.
11. Мяцельская, Е. С. Беларуская дыялекталогія : практыкум / Е. С. Мяцельская, Э. Д. Блінава. – Мінск : Вышэйшая школа, 1991. – 287 с.
12. Беларуская і руская дыялекталогія : вучэб. дапам. для вну / В. А. Гуліцкая [і інш.]. – Мінск : Вышэйшая школа, 1992. – 248 с.
13. Клімчук, Ф. Д. Заходнепалескія гаворкі / Ф. Д. Клімчук // Беларуская мова : энцыклапедыя / рэдкал.: Б. І. Сачанка (гал. рэд.) [і інш.]; пад рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск : БелЭН, 1994. – С. 218.

Samuilick Y.R. An isogloss cluster of Paniamonie and central Tseliahany (on the material of the “Map of the Vygany Palessie dialects”)

On the material of the “Map of the Vygany Palessie dialects”(manuscript) the author analyses one of the isogloss clusters of hrodna-baranavitchy group, which is common for all the dialects of the region.